

УДК 81'27'373.6:788

НАЗВИ НАРОДНИХ ДУХОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ: ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Дарія Добрусинець

*Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра українського прикладного мовознавства
вул. Університетська, 1, кімн. 233, 79001 Львів, Україна,
тел.: 0322394355*

Розглянуто назви народних духових інструментів. Розкрито етимологію цих найменувань, виявлено їхні зменшено-пестливі форми. Подано до них синоніми. З'ясовано їхнє функціонування у фразеологізмах, прислів'ях та приказках, порівняннях, загадках. Указано на вживання цих номенів у різних жанрах усної народної творчості та в художній літературі.

Ключові слова: мова, культура, лінгвокраїнознавство, назви народних духових інструментів: волинка, дрімба, дудка (дудá), свиріль, сопілка, сурма, трембіта, труба.

Дослідження культурної самобутності народу, вираженої у національно-мовній картині світу, є одним з актуальних напрямів сучасної лінгвістики. За останні роки зросло зацікавлення взаємодією двох феноменів людської життєдіяльності – мови і культури. Проблема взаємодії мови і культури розвивається в різних напрямках. Одним із них є лінгвокраїнознавство.

„Лінгвокраїнознавство – це аспект викладання мови іноземцям, у якому для забезпечення комунікативності навчання та для вирішення загальноосвітніх і гуманістичних завдань лінгводидактично реалізується кумулятивна функція мови і здійснюється акультурація адресата, причому методика викладання має філологічну природу – ознайомлення здійснюється за допомогою мови і, зокрема, в процесі її вивчення” [1: 37].

Проблеми лінгвокраїнознавства висвітлені у працях мовознавців, зокрема російських: Є. Верещагіна, В. Костомарова, Ю. Прохорова, українських: Ф. Бацевича, Р. Зорівчак, Г. Онкович, А. Євграфової, А. Волошиної, Л. Дяченко та інші. Чимало робіт присвячено вивченню різних груп лексики.

У лексиці української мови численну тематичну групу становлять назви народних музичних інструментів.

Народні музичні інструменти досліджували музикознавці, етнографи: М. Лисенко, В. Шухевич, Г. Хоткевич, Л. Черкаський, А. Гуменюк, Л. Суха, Б. Яремко, Є. Юцевич. Назви цих інструментів описували лінгвісти: З. Булик, С. Булик-Верхола, В. Ярмак, П. Круль, І. Сасвич, І. Мацієвський, М. Шекера та інші.

Народні музичні інструменти за принципом звукоутворення традиційно поділяють на такі основні групи: струнні, духові та ударні. Важко встановити, які з них виникли раніше, а які пізніше. Хоча, на думку багатьох дослідників, „найстарішими є ударні інструменти, згодом з'явилися духові й струнні” [5: 299].

Предметом цього дослідження є назви духових інструментів: волинка, дрімба, дудка (дудá), свиріль, сопілка, сурма, трембіта, труба.

Волинка

Слово *волинка* має значення „народний духовий інструмент; коза [7: I: 726]: „Волинки грати почали” (П.Тичина).

Назва *волинка*, як вважають етимологи, є суфіксальним похідним від Волинь, найменування місця її появи [11: 90].

Синонімами до лексеми *волинка* виступають *дудá, коза, козиця* (розм.), *баран* (діал.), *міх* (діал.): „Хтось завзято гунав у бубон. Густо басив у баян. Фальцетом озивалася дуда” (С.Чорнобривець); „Грають пастухи на своїх інструментах: козі і дерев’яній дудці” (М.Коцюбинський); „Гей, луснули дві пістолі, задули в козиці. Заплакала дівчиниця із вінчачок йдучи” (Коломийка).

Волинка була відома давнім грекам, римлянам. У кінці XVII ст. вона улюблений європейський інструмент. Наприкінці XVIII ст. у Франції інтерес до волинки зникає, а в Шотландії, Англії волинка залишається традиційним народним інструментом.

Уважається, що в Україні дудá з’явилася в XVI ст. саме на території Волині – звідси й друга назва „волинка”, яка поширилася на території колишньої Російської імперії.

Волинка використовувалася в музичному побуті козаків-запорозьців, входила до полкової музики Війська Запорозького. Вона була поширеним пастушим інструментом [2: 36].

Дримба

Момен *дримба* має значення „щипковий музичний інструмент, сила і висота звуку якого регулюється ротовою порожниною того, хто грає [7: II: 413]: „Дістав Фока із схованки над дверима дримбу і почав підстроюватись до флюяри” (В. Гжицький).

Назва *дримба* запозичена з німецької мови; нім. Drommel (Trommel) „варган; барабан; труба”, свн. trum(b)el, trum(b)e, trumme зводиться до двн. trumba звуконаслідувального походження; з української мови – рум. drîmbă; припущення зворотного шляху запозичення з румунської [3: 2: 127].

Синонімом до лексеми *дримба* є слово *варган*: „На словах, як на варганах, а на ділі, як на балабайці” (Прислів’я).

У лемків *дримбу* називають *оргán*: „Чиї то дівчата под селом співають – В селі так думають, же оргáни грають”; „Грають мі гуслічки, грають мі оргáни, А на моїх ногах черкають гайдани” (Пісня).

Найменування дримба вживається у співанках, коломийках: „Ой ковалю, ковалику Зроби мені дримбу – Дам ти за то миску муки, Повісем на линву” (Співанка); „А я собі дримбу куплю, Аби була боса, Вона мені задримбає Коло мого носа” (Коломийка).

Дримба придатна для індивідуального користування, бо її звук дуже слабенький, чутно найбільш виразно і яскраво самому виконавцеві. Музичний інструмент поширений серед вівчарів Закарпаття.

На Підгір’ї кажуть, що на дримбі гріх грати, „бо на ній жиди грали, як вели Христа розпинати” [9: 269].

Народ не дуже добре ставиться до дримби, бо називав нею нечипурну жінку, нехлюю, навіть вуличницю [4:200].

Дудка

Назва *дудка* має значення: 1. „Народний духовий музичний інструмент у вигляді порожнистої труби з отворами”. 2. Сигнальний інструмент у вигляді труби з розширеним кінцем [7: II: 431]: „Ой піду я лісом, лугом, Там мій милий оре плугом,

Оре плугом, в дудку грає” (П.Чубинський); „Здалеку долинув звук лісної дудки” (А.Шиян).

В українській мові на означення цього інструмента вживається і лексема *дудá* із значеннями: 1. Те саме, що дудка. 2. Те саме, що волинка [7: II: 431]: „Заграй мені дуднику, На дуду́, Нехай своє лишенько забуду” (Т.Шевченко); „Тепер тебе немає, Твоя дуда гуляє, І пищики zostалися, Казна-кому досталися” (Пісня).

Як вважають етимологи, праслов'янське слово *duda* „трубка” звуко-наслідуваного походження; найближче споріднені сх.-лит. *daudytė* „сопілка”, *dūdėnti* „безперервно гудіти”, лтс. *duđināt* „бовкати, бурчати”; менш обґрунтоване припущення про запозичення з тюркських мов, пор. тур. крим.-тат. чаг. *dūdük* „дудка, флейта” [3: 2: 140].

Зменшено-пестлива форма номена *дудка – дудочка*: „Вийшла дівчина Марійка, Дудочку дістала Та й заграла коломийки – Аж весело стало!” (І.Муратов).

Від слова *дудка (дудá)* в українській мові є похідні: *дудар*, *дудник* – той, хто грає на дудці, сопілці; *дудити* – грати на дудці або іншому духовому інструменті [7: II: 431]: „Дудар вигравав на сопілці третяка” (П.Панч); „За три копи жолудики продала, а за копу дудника наняла: заграй мені, дуднику, у дуду́” (П.Чубинський); „З правого боку озера, обложившись зеленим очеретом, сидів Василь і шосили дудів у зелену дудку” (Панас Мирний).

Іменник *дудка (дудá)* вживається з означеннями: *бузинова, вербова, гарна, калинова, нова, очеретяна* та інші: „А у Йвана стільки гарних дудок, що не злічити: бузинова й калинова, вербові й очеретяні” (М.Коцюбинський); „Виглянь, мила, у віконце, я заграю на нову дуду́” (В.Сосюра).

Найменування *дудка* входить до складу стійкого порівняння: *виграв як дудку на костюлі* – не одержав сподіваного зиску [12: 50].

Лексема *дудка (дудá)* є елементом фразеологізмів: *і швець, і жнець, і на (у) дуду́ грець* – людина, яка вміє все робити і вправна в будь-якому ділі [8: 2: 962]; *в одну дудку з ким – бути заодно з ким-небудь* [8: 1: 270]; *в (на) одну дудку грати* – 1. бути заодно з ким-небудь; 2. однаково діяти, не вирізнятися один від одного [8: 1: 195]; *грати у власну дудку* – мати свої, незалежно від когось думки, погляди, робити по-своєму [8: 1: 196]; *танцювати (скакати)/затанцювати(потанцювати, поскакати) під дудку* чію – беззаперечно виконувати чий-небудь бажання, підкорятися в усьому комусь [8: 2: 877]: „Панас Юхимович на всі руки майстер. Як кажуть: і швець, і жнець, і на дуду грець” (Ю.Збанацький); „І ти в одну дудку з ними? А ще кажуть про тебе, Йване, що делікатний ти, чулий, культурний чоловік” (О.Гончар); „Диктора немає. То й кожний з них у власну дудку грає, І має кожний з них свою програму” (С.Олійник); „А незабаром почав Юрко верховодити всіма парубками в селі; всі вони танцювали під його дудку” (П.Куліш).

Номен *дудка (дудá)* засвідчений у прислів'ях та приказках: „Дудка знає, нащо грає”; „Як дудку настроїш, так вона грає”; „Чий хліб іси, під того й дудочку скачи”; „Заграю в дуду́ та й горе забуду”; „Біда не дудá: як стане дуть, то аж сльози йдуть”; „Купив дуду́ на свою біду”.

Слово *дудка (дудá)* вживається в українських народних піснях, коломийках, казках: „А хто п'є? Скрипка та дудка. А хто горює? Мати-голубка” (Пісня); „Діду мій, дударіку, Ти ж, було, селом ідеш, Ти ж, було, в дуду́ граєш...” (Пісня); „Ой Господи милосердний, маю аж дві любки, Прийшов дідько, забрав одну, дав ми штири дудки” (Коломийка); „Щось воно, братці, значить, що калинова дудка так промовляє”; „Що вона за дуда, що вона так гарно грає, що аж мені плакати хочеться!” (Казки).

Різноманітні дудки у деяких випадках були прототипом сучасної сопілки. Згадуються ці інструменти в XI столітті [2: 29].

Свиріль

Лексема *свиріль* має значення „народний духовий інструмент, що складається зі скріплених між собою дерев'яних очеретяних і т. ін. дудочок” [7: IX: 73]: „Спів свирілі стелеться полониною і лине в далекі нетрі і хащі” (Леся Українка).

Слово *свиріль* – псл. *svirěľь*, похідне від *svirati* „грати на сопілці” (др. свирати, свирити, стсл. свирати), спорідненого з лат. *susurro* „шиплю, шепчу, бриню”, дінд. *sváratí* „звучить”, дісл. *svaagá* „бушувати, свистіти”, нвн. *suigen* „бриніти, свистіти”, *schwigen* “тс.” [3: 5: 192].

Цей музичний інструмент ще називають *свистілкою* [6: IV: 107]: „Свистять в свистілки” (І. Котляревський).

На Русі цей інструмент мав назву „цівниця”. Тепер на Україні його ще називають „кувицями” [2: 41].

Від номена *свиріль* утворюються зменшено-пестливі форми *свирілка*, *свирілочка*: „Прадід Адам і дядько Хам зайграли в свирілки” (Б.Грінченко); „В правій руці свирілочка, а в лівій топорець у вівчаря” (В.Шухевич).

За походженням свиріль давніша від сопілки.

Цей музичний інструмент зберігся лише на Гуцульщині [2: 41].

Сопілка (сопівка) [6: IV: 168]

Лексема *сопілка* має значення „український народний духовий музичний інструмент із дерева або очерету, що має форму порожнистої трубки з отворами” [7: IX: 461]: „Якийсь парубок став грати на сопілці” (Н. Кобринська); “Коло млина два свори Була б сопівка – А віпила кварту меда Богачева дівка” (Пісня) .

Трапляється розмовний варіант найменування – *сопілчина*: „Вийму сопілчину І ластівку заграю для почину” (П.Воронько).

Слово *сопілка* – псл. *sopeľь* (*sopeľьka*) „сопілка”, похідне від *sopeři* „сопіти, з шумом дихати; дихати в трубку” [3: 5: 354].

Номен *сопілка* має синоніми: *дудка*, *дудá*, *жоломійка* (заст.), *пищавка* (діал.); *цівка* (розм.), *цівниця* (розм.); *денцівка*, *зубівка*, *теленка*, *фляра* [флюера], *фуяра* (діал.), *фуярка* (різновиди сопілки, поширені, зокрема, на Гуцульщині); *цівниця*; *пищик*: „Сам на дудці він майстерно грав – а мріяв про баяна” (М.Рильський); „Андрійку, Дми та дми у жоломійку, Бо тобі одна робота, Щоб тягти дуду до рота” (Я.Щоголів); „А я, Чугайстре, дарую вам денцівку, Маю грайливу бузинову цівку, Послухайте, яка вона співуча, Коли заграю, чує кожна круча” (П.Воронько); „Витяг Олекса фляру, почав грати тужної” (Г.Хоткевич); “А я їду з кіньми на ніч, на фуяру граю” (Коломийка); „Амфіон знаходить десь між камінням цівницю” (Леся Українка); „На пищику, зробленому з весняної вербички, всього не заграєш” (П. Тичина).

Зменшено-пестливими формами до лексеми *сопілка (сопівка)* є *сопілонька*, *сопілочка*, *сопівочка*: „Ти розкажи мені, я зрозумію, бо я ж тебе люблю... Я ж пойняла усі пісні сопілоньки твоєї” (Леся Українка); „Грав би на сопілочці вербовій Тужливу ту мелодію без слів, Що грає вітер в гущі смерековій” (І. Франко); „Ой не ходи, парубочку, В четвер по вечері Та не носи сопівочку У праві кишені” (Пісня).

В українській мові від слова *сопілка* є дериват *сопілкар* – той, хто грає на сопілці [7: IX: 461]: „Та заграй ми, сопілкарю, З сопілки тесової – Не трохи-м сі, хло, находив До любки пишної” (Пісня).

Лексема *сопілка* засвідчена в означальному словосполученні *калинова сопілка*. Це казковий образ чарівної (дивної) сопілки, вирізаної з калини, що виросла на місці пролитої крові [4: 568].

Назва *сопілка* вживається з означеннями: *вербова, гарна, калинова, кленова, смерекова* та інші: „Ігнат умів майструвати гарні сопілки: вербові й калинові, кленові й смерекові”; „За те, що ти добрий, дарую тобі гарну сопілочку” (Казки).

Номен *сопілка, сопілочка* входять до складу порівнянь, прислів'їв: *говорить як сопілкою грає* – доладно, приємно говорить [12: 144]; „Говорить Вівдя тонісінько, мов сопілка грає” (І.Нечуй-Левицький); „Як зведе Оксана пісеньок, та як та сопілочка або тихесенький дзвоник” (Г.Квітка-Основ'яненко); „Сопілка – вівчареві втіха”; „Медведя коли вчать танцювати, тому на сопілку грають”; „Всяк чоловік в свою сопілку грає” (Прислів'я).

Найменування *сопілочка* в українських народних піснях символізує гармонію, а отже й кохання: „Сопілочка з калиночки, ясеневе денце, Ой, хто ж мене не полюбить, рожен йому в серце”; „Знати мого миленького, що вулицею йде. Сопілочка, як бджілочка, в рученьках гуде. Сопілочка, як бджілочка, дубове денце, як заграє, заспіває, втішить моє серце”; „Сопілочка з барвіночка, Калинове денце. Вийди ж, мила, чорнобрива, потіш моє серце” (сопілки з барвінку не може бути; тут символіка повної гармонії: барвінок – козак, калина – дівчина); „Що сопілочка з барвіночка, оріхове денце, Як заграє, як сам знає, болить моє серце” (тут барвінок – парубок, горіх, ліщина – дівчина; при цьому ліщина символізує дівчину, що зазвичай нещаслива в коханні [4: 567–568]).

Слова *сопілка, сопілочка* трапляються в українських народних казках: „Та парубок витягнув із-за череса сопілку і заграє”; „Оферма засунув сопілочку за пояс і прийшов додому”.

Про *сопілку* складено загадки: „Десь у гаї родилася, в хаті спинилася, була німа і нежива, тепер говорить і співає”; “Є деревце – не полінце, шість дірочок має, весело співає”; „Зріжу голову, вийму серце, дам пити, буде говорить”.

В українців є легенди, які свідчать про особливу популярність сопілки. Згідно з легендою, яка побутує біля Дністра і Пруту, вважається: якщо знайти зелену вербу, що не чула шуму води і крику півня, і зробити з тієї верби сопілку, то під неї не лише всі живі танцюватимуть, а й мертві встануть із могил. Інша легенда стосується тих, які хочуть навчитися гарно грати на сопілці. Виявляється, для цього у сопілку треба налити горілку й закопати в землю. Через сім днів відкопати: коли чорт випив половину – закопати знову на сім днів, якщо ж випив усю – будеш грати навіть крізь сон [9: 207].

Праобразом сопілки були різні трубчасті кістки, роги тварин тощо.

Сопілка та її різновиди відомі вже у Київській Русі з назвами „сопель”, „сопелка”, „свирель”, „дудка” та ін. Починаючи з XI ст., ці назви часто фігурують у церковних літописах як „диявольські” скомороші атрибути.

Водночас “сопели” поряд з „трубами” і „сурнами” з давніх-давен зустрічаються в переліку інструментів руського війська.

Сопілка та її різновиди побутують у багатьох регіонах України, але скрізь називаються по-різному, мають власну технологію виготовлення і певні відмінності щодо конструкції. На Гуцульщині сопілка називається денцівкою, бо має свисток у вигляді денця, у лемків – сопівкою, на Поділлі і Поліссі – дудкою. Це інструмент буднів і свят [10: 207–208].

Сопілка залишається улюбленим інструментом українського народу.

Сурма

Номен *сурма* має значення: 1. Старовинний духовий музичний інструмент прямої видовженої форми, який використовували переважно як сигнальний.

2. Сучасний духовий сигнальний інструмент у вигляді мідної трубки, зігнутої в кільце, з розтрубом на кінці; горн. 3. Духовий мідний музичний інструмент високого регістру з зігнутим у кільце циліндричним корпусом, який закінчується розтрубом, і пристроєм для зміни висоти звуку; труба. // Взагалі духовий мідний музичний інструмент [7: IX: 854]: „Козацькі сурми грали до бою” (Я. Качура); „Чуєш: сурми заграли! Час розплати настав” (М. Вороний); „Протяжно загули сурми та фаготи” (Панас Мирний); “Срібні й мідні голоси сурем лунали під склепінням їдальні” (З. Тулуб).

Лексема *сурма* є запозиченням з турецької мови; тур. *suḡna*, *zuḡna* „музичний інструмент типу кларнета” походить від перс. *sūḡnā(j)* „святкова флейта”, утворено від *sūḡ* „свято, бенкет” і *nā* “тростина, флейта” [3: 5: 480].

Синонімами до назви *сурма* є *труба*, *горн*, *ріжок* (різновиди сурми): „Рано військо знялось, ... Жде хоробро, от-от загує труба, – Не на жарт закипить навкруги боротьба” (П. Грабовський); „Рівно в шість годин двадцять хвилин звук горна прорізає тишу” (І. Багмут); „З глибоких долин чути звук пастушого ріжка” (І. Нечуй-Левицький).

Від номена *сурма* утворюються зменшено-пестливі форми: *суремка*, *сурмонька*: „Музика луна: голосять скрипки й стогнуть суремки” (М. Старицький); „Не змовкає ні на мить, В срібну сурмоньку сурмить” (Л. Первомайський).

Від найменування *сурма* в українській мові є деривати: *сурмар*, *сурмач* – 1. сигналіст, який подає сигнал сурмою; 2. музикант, який грає на сурмі; *суремити*, *сурмити* – подавати сигнал сурмою; *суремний*, *сурмовий* – 1. звук, який видає сурма; 2. звук, який силою, тембром нагадує звук сурми [7: IX: 853–854]: „Ми плекали розплату. Захрипли в бою сурмарі, А полкам не видать ні кінця, ані краю, ні ліку” (А. Малишко); „Хай в литаври вдаре довбиш, Хай заграють сурмачі; Сутим золотом засяють Корогви і пірначі” (Я. Щоголів); „– Боженку, підводься, Боженку, твоя Україна палає, Земля придеснянська й славутьська на сурмах суремить: – Устань!” (А. Малишко); „Уже в полку горніст сурмить, Гукає хлопця до походу” (М. Шеремет); „Тарас – під “наглядом тасмним”, „Під свистом царського бича – Щасливим голосом суремним Михайла Щепкіна стріча” (М. Рильський); „Ще на воротях почув Йон сурмовий голос батьків” (М. Коцюбинський).

Слово *сурма* вживається з означеннями: *бойова*, *козацька*, *сигнальна*: „Бойова козацька сурма сповіщала про наближення ворога”; „Козацькі сурми грали до бою”; „У разі потреби брали вояки сигнальну сурму і трубили в неї щосили, щоб було чути аж за небокрай” (Я. Качура).

Номен *сурма* виступає у порівняннях: „Сліпили очі мідні коновки, довгі, як сурми” (М. Коцюбинський); „Оновлення вславляю труд Ліричним віршем, як сурмою” (Л. Дмитерко).

Назва *сурма* входить до складу прислів'я „Голос, як сурмонька, але ж чортова думонька”.

Найменування *сурма* вживається в українських народних думках, піснях: „А всі дзвони задзвонили, А всі сурми засурмили, Як Серпягу молодого Та у Каневі положили”; „Попросимо ми свого меншого брата, Нехай наш найменший брат на ноги козацькі встає, У тонкій військовій суремки зіграє. То будуть козаки чистим полем гуляти, Будуть наші ігри козацькі зачувати, Будуть вони до нас приїжджати” (Думи); „В труби затрубили, В сурми засурмили” (Пісня).

Сурма – це народний духовий інструмент, що відомий і як скомороший, і як військовий сигнальний та козацький закличний інструмент. Його назва

простежується в українській літературі вже з XII–XIII ст. Сурма розповсюджена також у народів Кавказу і Середньої Азії. Сурми вказують на її схожість із сурною не лише за зовнішнім виглядом і будовою, а й за принципом звукоутворення.

Хоча царським Указом від 1649 року було заборонено використовувати сурму, вона продовжила своє життя як на Лівобережній, так і на Правобережній Україні.

У Галичині сурма – це поширений інструмент вівчарського побуту.

У перші десятиріччя XX ст. сурма як сигнальний інструмент використовується в музичному побуті галицьких скавтів (пластунів) [10: 220–222].

Трембіта

Слово *трембіта* має значення „гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів” [7 : X : 242]; „Тужливо і протяжно лилися звуки вівчарської трембіти, лунаючи від верха до верха” (І.Франко).

Номен *трембіта* є запозиченням зі східнороманських і з угорських мов; рум. молд. *trimbîță* „труба, сурма, горн” походять від південнослов'ян. *trǫbica* „трубка” (пор. стсл. ТРЖБИЦА “тс.”), зменш. від *trǫba* „труба”; уг. *trombita* „труба” виводиться від іт. *trombetta* „трубка”, зменш. від *tromba* „труба”, що пов'язується з лат. *tuba* “тс.” [3: 5: 704].

У діалектах трапляється лексема *трумбета*: „Замаячили сільські хати, забілілася лісничівка під супротивною горою, почувся на сусідній полонині меланхолійний голос трумбети” (І. Франко).

Від назви *трембіта* утворюються зменшено-пестливі слова *трембітка*, *трембіточка*: „Там то бринить трембітки звук” (Пісня); „Єк затрембіче святий Никола Йа в трембіточку йа в роговую – Гори й долини ой побіліють, А всяка пташка ой засмутит си, Ой засмутит си, вже й не співає, Ой не співає й не щebetає” (Колядка).

Від номена *трембіта* в українській мові є деривати: *трембітанник* (діал.), *трембітар* – той, хто грає на трембіті; *трембітання* – дія за знач. трембітати та звуки, утворювані цією дією; *трембітати* – грати на трембіті; давати сигнал, оповіщати за допомогою звуків трембіти [7: X: 242–243]: „Поки гості попоїли, трембітанники заграли вже на вставання” (В.Гжицький); „Юрі здавалося, що незримий далекий трембітар подає йому просто до вуха вістку про чиюсь смерть” (І.Франко); „Після переселення сюди, в степи, йому ще довго ночами вчувалось трембітання трембіти в горах” (О.Гончар); „На високій горі стоїть у святковому одязі легінь і натхненно трембітає” (М.Стельмах).

Слово *трембіта* вживатися з означеннями: *гарна*, *гуцульська*, *довга*, *нова*, *стара*, *смерекова*: „Гуцульську трембіту було чути далеко-далеко”; „Іван Переграй затрубив у стару смерекову трембіту.., біду сповіщав” (М.Коцюбинський); „Згадую, як мій батько приніс додому нову довгу трембіту, як ходили ми з нею на полонини...” (В.Гжицький).

Найменування *трембіта* та його похідні вживаються в українських народних піснях, коломийках, колядках: „У трембітоньку заграю” (Пісня); „Ци трембітки трембітають, що голос овечий?” (Коломийка); „На нім сорочка ек біл білена, На нім поясок та шовковенький, За тим шовчечком три трембіточки” (Колядка).

Про музичний інструмент „трембіта” складено загадки: „За лісом, за пралісом сріберна корова риче”; „Золоте теля попід ліси риче”; „За лісом, за пралісом сірі воли ревуть”.

У старовину трембіта була сигнальним інструментом. Кілька дозорців, які розмішувалися на вершинах гір, сигналом музичного інструмента передавали звістку про наближення ворога. Нерідко звук трембіти допомагав зорієнтуватися мисливцям чи подорожнім, що заблукали в негоду. У наш час, коли до двору наближається група колядників, трембітарі грають закличні мелодії.

З давніх часів збереглася традиція звуками трембіт сповіщати про перший вихід худоби на гірські пасовиська (полонини), про початок весілля чи іншого урочистого свята. На цьому музичному інструменті виконують також надзвичайно колоритні вівчарські награвання. Іноді трембітарі подають сумну звістку про смерть когось із гірських жителів [4: 428].

Трембіта є одним із найдавніших народних музичних інструментів, який зберігся і не втратив свого значення в музичному побуті на заході України.

Труба

Лексема *труба* має значення „духовий мідний музичний інструмент високого регістру з зігнутих у кільце циліндричним або конічним корпусом і розтрубом на кінці; взагалі духовий інструмент різного призначення (для гри в оркестрі, подачі різних сигналів” [7: X 89]: „І військо, як море, з знаменами, з бунчугами з луку виступало Та на трубах вигравало” (Т.Шевченко); „Лунали голоси ловецьких труб і крики ловецького товариства” (І.Франко).

Слово *труба* – псл. *trōba*; загальноприйнятої етимології не має; звичайно розглядається як ранне запозичення з германських мов і зіставляється з днв. *tumba* // *trumpa* „тимпан, барабан, труба”, франк. *tumba* “тс.” (звідки фр. *trompe* „мисливський ріжок” і далі *trompette* „труба”) звуконаслідувального походження; припускається також запозичення з слат. *tumba* “духова труба” [3: 5: 654].

Трапляються зменшено-пестливі форми: *трубка*, *трубонька*, *трубочка*: „Ой ходив-ходив – три трубці носив, Ой три трубочки та в правій ручці. Ой одна трубка ба й золота, Ой друга трубка й мідяна, Третя трубочка ба й рогова” (Колядка); „Гей! Засурмили кругом трубоньки срібні” (Дума).

Від слова *труба* є чимало похідних: *трубач* – музикант, що грає на трубі, або сигналіст, що трубить у трубу, ріг і т. ін., подаючи якийсь сигнал; *трубити* – 1. видобувати звуки, мелодію, сигнал, дуючи в трубу; // звучати (про трубу); 2. звуком труби подавати сигнал до чого-небудь; виконувати на трубі що-небудь; *трубний* – тоном, силою схожий на звук труби [7: X: 289-291]: „В хату вступили сільські музиканти. Трубач, гармоніст, скрипаль та ще й бас” (І.Микитенко); „Єремія звелів трубачам трубити на влови” (І. Нечуй-Левицький); „Три словаки сіли на човен. Два обпирались од дно палицями, третій трубив у мідну трубу, закликаючи по дорозі пасажирів” (І.Нечуй-Левицький); „На Дніпрі проти Києва.., ніби з води, вирнули лодії, на них трубили труби, чулись гучні крики” (С.Скляренко); „– Ну, Григорію Григоровичу, – сказав дід, – трубі похід, будь ласка” (Ю.Яновський); „Крізь вітер уже й не розбереш: чи сурмлять то ще, розходячись в різні боки, сурмачі, трублячи кожен своєму війську сувору й тривожну правду, чи це вже сурмить та свище замість них пронизливий вітер” (О.Гончар); „Із голубого неба долітав повний жалю журавлиний трубний клич” (Г.Тютюнник).

Іменник *трубка* вживається з означеннями: *золота*, *мідяна*, *рогова*: „На правій ручці носить три трубці, Єк затрубит в роговую – Ой чути его в темні ліси; Єк затрубит в золотую – Чути его в чисті поля; Єк затрубит в міденую – Чути его по-пид небеса” (Колядка).

Лексема *труба* входить до складу фразеологізмів, порівнянь: *як (мов, ніби) ієрихонська (єрихонська, ярихонська) труба* – дуже гучний (про голос) [8: I: 900]; *закричав мов у трубу* – дуже голосно закричав [12: 153]: “Куди мені, там у командира голос, як труба ієрихонська” (О. Корнійчук); “Серед навалу всіх тих звуків, мов труба, гримів дикий голос Юраша” (Г. Хоткевич).

Найменування *труба, трубка, трубочка* засвідчені в українських народних думках, піснях, колядках: „То ляхи в бубни вдаряють, У свистілки та в труби вигравають – Усе своє військо докупи в громаду скликають” (Дума); „Ісправ мені три труби да й усі три мідяні” (Пісня); „Трубе трубки на чверть милі, Дають вісти до сваточка (сват не дає віри звукам труб). Трубе трубки цьому дому Дають вісти д’молодої” (Весільна пісня); “Ой маю я три трубі, А всі три молодії, Як на єдину заграю – Дівчиноньку вже маю; Як на другу заграю – В дороженьку віїздаю, Як на третю заграю – Вже восько всьо маю” (Пісня); „Йа в с’єтого Дмитра трубочка хитра, Йое в Миколая з сирого вая, Йа у Юрія трубочка з срібла, Йа у Господа – з самого злота” (Колядка).

Найперші спогади про труби на території України датуються 960 роком. Коли печеніги оточили Київ, міське населення трубними сигналами повідомило воїнів воеводи Притича, що стояли на лівому березі Дніпра. Ті посідали у човни і затрубили у відповідь. Печеніги перелякалися великої кількості трубних голосів і, подумавши, що то князь Святослав прийшов на підмогу, втекли.

Назва труба трапляється також у „Слові о полку Ігоревім” (XII ст.).

У давнину труби використовували як сигнальні (у поході під час бою, у військовому побуті), ритуальні (під час свят, різних урочистостей, під час зустрічі послів тощо) інструменти. Кожен сигнал труби мав відповідне призначення: для військового збору, сідлання коня, виходу в похід і т. ін. Згодом труби почали входити до військової музики, зокрема, відомо, що вони використовувалися в полковій музиці Війська Запорозького.

У першій чверті XX ст. труби були невід’ємним атрибутом побуту галицьких скавтів (пластунів). Сигнал труби постійно супроводжував життя січових стрільців.

У наш час труба функціонує і як військовий сигнальний інструмент, і як інструмент духової музики [10: 241–243].

У лексичній системі української мови назви народних духових інструментів становлять невелику тематичну групу. Деякі номени мають синоніми. Від цих назв утворюються зменшено-пестливі форми, а також деривати – іменники, прикметники, дієслова.

Означення при номенах указують на матеріал, з якого виготовлені інструменти, або характеризують їх зовнішній вигляд чи називають користувачів.

Назви музичних інструментів вживаються в українських народних піснях, думках, казках. Часто ці номени входять до складу фразеологізмів, прислів’їв та приказок, порівнянь, є основою загадок.

Назви народних музичних інструментів – це носії важливої лінгвокраїнознавчої інформації, яка пов’язана з культурою України, народним побутом, звичаями, обрядами, народною творчістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Верещагин Е. М. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1990. – 246 с.
2. Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти / Андрій Гуменюк. – К. : Наук. думка, 1967. – 244 с.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О.С.Мельничука]. – К.: Наук. думка, 1982 – 2012. – Т. 1-6.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Лозко Г. Українське народознавство / Галина Лозко. – Х., 2005. – 370 с.
6. Словарь української мови: В 4 т. / Упоряд. Б.Грінченко. – Київ, 1907-1909.
7. Словник української мови: в 11 т. / [за ред. І.К.Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. I – XI.
8. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [В. М.Білоноженко, В. О.Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець та ін.]. – К.: Наук. думка, 1993.
9. Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу / Гнат Хоткевич . – Х.: ДВУ, 1930. – 286 с.
10. Черкаський Л. М. Українські народні музичні інструменти / Леонід Черкаський. – К.: Техніка, 2003. – 263 с.
11. Шанский Н.М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, В.В.Иванов, Т.В. Шанская. – М. : Просвещение, 1971.
12. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.

*Стаття надійшла до редакції 18.12. 2012
доопрацьована 16. 01. 2013
прийнята до друку 25. 01. 2013*

FOLK BRASS INSTRUMENT NAMES: THE LINGUISTIC-COUNTRY STUDIES

Daria Dobrusynets

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ukrainian Applied Linguistics,
1 Universitetska Str., room. 233, 79001 Lviv, Ukraine,
phone: 032 239 43 55*

The author has analyzed folk brass instruments names. There been analyzed etymology of these words and their possibilities to the creation of diminutives. There are synonymies too. The author has presented using of folk brass instruments names like components of idioms, comparisons, proverbs and riddles. The examples of using those names in various genres of oral folklore and literature texts are presented.

Key words: language, culture, linguistic-country studies, names folk brass instruments: bagpipes, jaw harp, flute (fife) svyryl, flute, trumpet, trembita, a pipe.

НАИМЕНОВАНИЯ НАРОДНЫХ ДУХОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ: ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКИЕ СТУДИИ

Дарья Добрусинец

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра украинского прикладного языкознания,
ул. Университетская, 1, комн. 233, 79001 Львов, Украина,
тел.: 0322394355*

Рассмотрены названия народных духовых инструментов. Раскрыта этимология этих наименований, выявлены их уменьшительно-ласкательные формы. Предложены синонимы. Показано их функционирование во фразеологизмах, пословицах и поговорках, сравнениях, загадках. Указано употребление этих номен в разных жанрах устного народного творчества и в художественной литературе.

Ключевые слова: язык, культура, лингвострановедение, названия народных духовых инструментов: волярка, дрымба, дудка (дудá), свирель, сопилка, сурма, трембита, труба.